

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННИЙ ВИДОБУТОК ВОДНИХ БІОЛОГІЧНИХ РЕСУРСІВ У ПЕРІОД НОВОГО ЧАСУ

THE HISTORY OF CRIMINAL LEGISLATION ON LIABILITY FOR ILLEGAL EXTRACTION OF AQUATIC BIOLOGICAL RESOURCES DURING MODERN TIMES

Берднік І.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету
Чернігівського національного технологічного університету*

Погребняк С.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Київської державної академії водного транспорту*

Стаття присвячена висвітленню питань історичного розвитку кримінального законодавства про відповідальність за незаконний видобуток водних біологічних ресурсів у період Нового часу. Проаналізовано законодавство про відповідальність за незаконний видобуток водних біологічних ресурсів на різних етапах його розвитку. Законодавче регулювання видобутку риби, водних тварин і рослин має давню історію, зароджуючись на самих ранніх стадіях існування нашої держави і права.

Ключові слова: кримінальне законодавство, водні біологічні ресурси, Новий час, правові норми, навколишнє природне середовище.

Статья посвящена освещению вопросов исторического развития уголовного законодательства об ответственности за незаконную добычу водных биологических ресурсов в период Нового времени. Проанализировано законодательство об ответственности за незаконную добычу водных биологических ресурсов на разных этапах его развития. Законодательное регулирование добычи рыбы, водных животных и растений имеет давнюю историю, зарождаюсь на самых ранних стадиях существования нашего государства и права.

Ключевые слова: уголовное законодательство, водные биологические ресурсы, Новое время, правовые нормы, окружающая природная среда.

The article is devoted to coverage of historical development of criminal law on liability for illegal extraction of aquatic biological resources during modern times. The legislation on liability for illegal extraction of aquatic biological resources in various stages of development is analyzed. Legislative regulation of fish, aquatic plants and animals has a long history from the earliest stages of existence of our state and law.

Key words: criminal law, water biological resources, New Era, regulations, environment.

Актуальність теми. Розвиток науки кримінального права на сучасному етапі передбачає детальне дослідження історії нашого законодавства. Правильне і повне вивчення законодавства можливе тільки при вивченні історії законодавства. Основною метою при дослідженні історії законодавства є виявлення тенденцій в його розвитку і зміні, дослідження техніко-юридичних особливостей при конструюванні кримінально-правових норм, а також визначення конкретних періодів, для яких характерні ці особливості.

Законодавче регулювання видобутку риби, водних тварин і рослин має давню історію, зароджуючись на самих ранніх стадіях існування нашої держави і права. У цей період відбувається становлення оригінальної вітчизняної традиції юридичної техніки, яка використовується при конструюванні правових норм, що регламентують видобуток водних біоресурсів.

При дослідженні і аналізі історії розвитку кримінального законодавства про відповідальність за незаконний видобуток водних біологічних ресурсів у період Нового часу були використані праці

М.Б.Булгакова, В.І.Вершнякова, А.В.Дулова, М.Н.Тихомирова та інших.

З урахуванням цього метою написання статті є дослідження особливостей історичного розвитку кримінального законодавства про відповідальність за незаконний видобуток водних біологічних ресурсів у період Нового часу.

Виклад основного матеріалу. Практично до XVIII ст. наше законодавство не відчувало впливу з боку правових систем європейських держав, що не могло не сприяти виробленню оригінальних підходів і до юридичної техніки нормативно-правових актів. З урахуванням особливостей правової регламентації добування водних біоресурсів до першого етапу необхідно віднести наступний часовий період – з IX століття до прийняття Судебника в 1589 році.

Основними джерелами права IX–XIII ст. були звичаї і «Руська Правда» Ярослава Мудрого, яка представляє собою першу з відомих кодифікацій російського права. Стаття 69 «Великої Правди» за крадіжку бобра передбачала штраф у 12 гривень, таке ж покарання, як і за вбивство холопа. Якщо були виявлені сліди руйнування нори бобрів або організації

лову, при відсутності свідків злочину, відповідальність несла селянська громада, на території якої було вчинено крадіжку (ст. 70) [1, с. 107–108].

Судебник 1497 року не містив правових норм, що регламентують виловлювання риби і водних тварин. Ймовірно, це було пов'язано з тим, що Судебник не змінив «юридичних вірувань і поглядів народу, ... а залишив їх такими, якими вони були в «Руській Правді» та інших пам'ятках колишнього часу; важливих нових законів Судебник в собі не містив, тому одночасно з ним у багатьох місцевостях Росії мала силу «Руська Правда» і різні статутні грамоти» [2, с. 56].

Таким чином, для розглянутого періоду було характерним:

1. Завдяки великій кількості водойм і різноманітних порід риби в державі довгий час не існувало потреби у спеціальних заходах правового захисту водних біологічних ресурсів.

2. Правові норми, в яких була передбачена відповідальність за незаконне посягання на водні біоресурси, мали свої техніко-юридичні особливості. Ні «Руська Правда», ні інші нормативно-правові акти найдавнішого періоду не знали прийомів нумерації структурних одиниць тексту. Поділ на статті було зроблено видавцями текстів для зручності читання. До теперішнього часу в історичній літературі не склалися єдиної думки щодо кількості статей в списках «Руської Правди», оскільки не завжди було ясно, де починається або закінчується та чи інша стаття. Одним із способів визначення початку і закінчення статей для вчених послужили заголовки, що позначали в рукописах початок окремих статей і творів. Але і ця ознака була витримана в списках «Руської Правди» досить нерівномірно [3, с. 29]. Структура самого нормативно-правового акту відрізнялася великим ступенем еkleктичності. Безсистемність розміщення норм пояснювалася, мабуть, тим, що при складанні «Руської Правди» одночасно використовувалися як систематичний (тематичний), так і хронологічний способи викладу нормативного матеріалу [4, с. 65].

3. У цей період формується мова законодавчих актів, для якої характерні такі особливості. Нормативна мова відрізнялася як від церковно-слов'янської, так і від народно-розмовної мови. Це особливий стиль літературної древньоруської мови, яка отримала в науці назву наказної (або юридичної) мови [5, с. 87]. Відмітною ознакою цього стилю, серед інших, стало використання усталених юридичних формул (мовних кліше), використаних, зокрема, в ст. 70 «Великої Правди» – «платити продажне».

4. При конструюванні правових норм, що передбачають відповідальність за незаконні зазіхання на водні біоресурси, законодавець того часу використав конкретний спосіб викладу правових норм. Статті починалися зі слів «аже», «а», «аже буде». Для текстів правових актів даного періоду характерне переважання дієслів у майбутньому часі, а також у формі інфінітива і імператива [6, с. 36].

Початок другого періоду в розвитку нашого законодавства, направлено на охорону водних біоре-

сурсів, був пов'язаний із першою спробою загальної регламентації рибальства, розпочатої законодавцем в кінці XVI століття.

У Соборному уложенні 1649 року ловля риби в чужому ставку, поряд із крадіжкою домашнього майна, віднесена до порушень права власності (ст. 90 гл. XXI). У ст. 8 гл. III Уложення було передбачено покарання за виловлювання риби без «государева Указу» в палацових селах, ставках і озерах. На практиці ця норма використовувалася набагато ширше, відповідальність за неї наступала і за ловлю бобрів і видр. Заборонялось також служивим людям «насилно ловити рибу» в чужих ставках і садах під страхом покарання – стягнення за викрадене вдвічі [7, с. 176].

Необхідно відзначити, що Соборне уложення 1649 р. було результатом першої великої кодифікації російського права, будучи, по суті, революційною подією не тільки за обсягом і значущістю систематизованого правового матеріалу, але і в частині використання техніко-юридичних методів, правил і прийомів. Уложення було розділене на глави, кожна з яких була забезпечена заголовком. Глави підрозділялись на статті, і їх нумерація здійснювалася в межах кожного розділу. Причиною цього став вплив візантійської і литовської традиції кодифікації, який чинився на розробників Уложення, які не знали наскрізної нумерації постатейного матеріалу. На відміну від правових актів попереднього періоду законодавець у Соборному уложенні 1649 р. диференціює незаконний виловлювання водних біоресурсів у залежності від об'єкта злочинного посягання, і відповідно до цього включає ст. 8 і ст. 90 у різні розділи.

Аналіз правових норм, що діяли в цей період, дозволяє зробити висновок про таке:

1. Для даного етапу характерним стає прийняття законодавчих актів у сфері охорони водних біологічних ресурсів. Укази досить детально регламентували порядок виловлювання риби і водних тварин. Правові норми містили обмеження щодо розміру виловлюваної риби, часу лову, а також деяких властивостей рибальських снастей. Нерідко в законодавчому акті детально обґрунтовувалося введення тієї чи іншої заборони на лов риби або водних тварин. Крім того, в даний період посилюються санкції за незаконний виловлювання водних біоресурсів, аж до застосування смертної кари.

2. Законодавець, як і раніше, при конструюванні правових заборон використовує казуальне формулювання. Даний недолік законодавчої техніки усувався на практиці розширювальним тлумаченням норми права. Це було характерне для правових норм і Соборного уложення 1649 р., а також Судебника 1589 р. При цьому конкретний спосіб викладу правових приписів став наслідком їх казуїстичного походження (запис судових рішень, норм звичаєвого права і т. д.), а також прагненням законодавця підкреслити необхідність застосування даних норм у кожному випадку виникнення протиправної ситуації [5, с. 88].

Наступний, третій, етап розвитку законодавства, що регламентує виловлювання водних біологічних ресурсів (XVIII – поч. XIX ст.), пов'язаний з початком

активної взаємодії вітчизняної та західноєвропейської традиції законодавчої техніки. Тексти законодавчих актів цього періоду за своєю структурою починають наближатися до сучасних. Це виражається, перш за все, в тому, що вони набувають рубрикацію, наскрізне цифрове або буквене позначення структурних підрозділів тексту, а також інші необхідні атрибути, такі як заголовок, преамбула, підпис. У цей період законодавцем робляться спроби відмовитися від казуального викладу нормативного матеріалу. Як і раніше зберігається тенденція до вираження кожної правової норми одним реченням. Серед інших техніко-юридичних особливостей конструювання законодавчих актів слід також згадати широке використання приміток і посилань у текстах правових актів.

Сам зміст правових заборон на видобуток водних біоресурсів формується під впливом наступних умов. У цей період активне використання природних ресурсів, розвиток промисловості вели до зменшення природних багатств. Природа не встигала відтворювати себе. У цих умовах законодавець був змушений прийняти цілий ряд правових актів, спрямованих на охорону водних біологічних ресурсів. Для даного періоду характерним є те, що держава стала переходити від практики випадкових і локальних заходів із правового захисту природи до видання цілеспрямованих загальнодержавних актів. Незважаючи на це, як відзначають багато дослідників, у XVIII столітті законодавство з охорони водних біологічних ресурсів у більшій мірі було декларативним, і практичне виконання більшості правових приписів не було забезпечено [8, с. 80].

Починаючи з другої половини XIX ст. настає четвертий період у розвитку законодавства, спрямованого на охорону водних біоресурсів. У цей час правові норми, що передбачають відповідальність за порушення правил полювання та рибальства, входили до складу кримінальних законів.

Ухвала про покарання кримінальні та виправні 1845 р. у розділі сьомому «Про злочини і проступки проти майна та доходів скарбниці» передбачала відповідальність за самовільне полювання «в місцях, законом заборонених». Службові особи, які охороняли казенну власність, але допустили самовільну ловлю звірів, риби, устриць, перлів, тюленів у вигляді промислу, піддавалися перший раз суворій догані, а другий – звільнення з посади. Винні ж каралися штрафами, конфіскацією «спійманої живності» і тюремним ув'язненням на термін до 5 років (ст. 586 п. 7, 9) [5, с. 90].

Пізніше, за Статутом про покарання, що накладаються світовими судьями 1864 р., кримінально караним визнавалося браконьєрство, під яким розумілося полювання, а також рибна або інша ловля «в заборонений час, у недозволених місцях, забороненими способами або без дотримання передбачених правил» (ст. 57). За ці діяння винні піддавалися грошовому стягненню понад 25 рублів. При конструюванні даної статті використовувалася примітка, в якій говорилося про особливі умови застосування даної правової норми. При вирішенні питання про квалі-

фікацію дій винних осіб особливе значення мало те, кому на праві власності належала земельна ділянка, на якій знаходилися тварини. «За самовільне полювання, рибну чи іншу ловлю на чужих землях або в чужих лісах і водах» (ст. 146) була визначена відповідальність у вигляді грошового стягнення понад 25 рублів. Поліцейські чини, а в селищах казенних селян – сільські начальники, за допущення на їх території «неправильного полювання» (з порушенням його термінів і місць) піддавалися штрафу до 5 рублів (ст. 915) [9, с. 165].

Однак, на думку сучасників, зазначені правові норми зовсім не відповідали вимогам і умовам життя в той період. Законодавцем не були передбачені і кваліфіковані види незаконного лову рибних запасів. Санкції статей були настільки обмеженими, що на практиці нерідко виникали складності при вирішенні питання про індивідуалізацію покарання [7, с. 165].

Кримінальне Уложення 1903 р. так і не набрало чинності, в двох розділах 11 і 36 містило ряд статей, що передбачають відповідальність за незаконне посягання на водні біологічні ресурси.

Відповідно до ст. 246 Уложення з винного за рибну чи іншу ловлю в недозволених місцях забороненими способами або без дотримання передбачених правил стягувалася пеня не більше 25 рублів. Якщо ж особа займалася забороненою ловлею як промислом або використовувала при цьому отруєні або вибухові речовини, розмір пені зростав до 100 рублів, а в якості альтернативи даного покарання статті була передбачена можливість застосування арешту на строк до 1 місяця. При цьому закон перешкоджав ловити рибу способами, що порушують вільний хід риби з моря в річкове гирло (ст. 246 Уложення). Однак для застосування даної правової норми на практиці суд повинен визнати, що спосіб, який використовується винним, дійсно перешкоджав вільному ходу риби. Дана ознака об'єктивної сторони складу злочину (ст. 246) свідчить про спробу законодавця криміналізувати незаконний видобуток риби в місцях нересту і на міграційних шляхах до них.

Уложення мало великий вплив на створення і розвиток нашого кримінального права, а також на розробку проектів Кримінального кодексу РФ. Однак до основних недоліків Особливої частини дослідники справедливо відносять деяку казуїстичність кримінально-правових заборон і одночасно з цим – надмірне захоплення бланкетними диспозиціями.

Таким чином, для четвертого етапу розвитку законодавства, що передбачає відповідальність за незаконний видобуток водних біоресурсів, було характерним таке:

1. На законотворчу діяльність величезний вплив зробили такі фактори, як розвиток науки, промисловості, стан природних об'єктів, зникнення багатьох видів риб і водних тварин, рослин. Це вимагало від держави прийняття відповідних заходів з охорони природних ресурсів, у тому числі і шляхом чіткої законодавчої регламентації добування водних тварин і рослин, а також контролю за виконанням наявних правових приписів.

2. Поступово законодавець переходив від казуального до абстрактного викладення правових заборон на незаконний видобуток водних біологічних ресурсів. Удосконалювалася мова викладу правових заборон. У законодавчих актах стала формуватися національна юридична термінологія.

Висновки. Таким чином, у всі розглянуті періоди основні проблеми застосування на практиці

кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за незаконний видобуток водних біоресурсів, були пов'язані з відсутністю чіткої правової регламентації конкретних ознак складів злочинів. Низька ефективність застосування кримінально-правових норм свідчить про необхідність їх подальшого вдосконалення, в тому числі і з урахуванням законодавчого досвіду попередніх історичних періодів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Российское законодательств X–XX веков : в 9-ти т. – Т. 3. Акты Земских соборов. – М. : Юрид. лит., 1985. – 511 с.
2. Судебник 1497 года // Памятники права периода образования Русского централизованного государства XIV–XV в. в. Памятники Русского права. Вып. 3 / под ред. Л.В. Черепнина. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1955. – 408 с.
3. Тихомиров М.Н. Пособие по изучению «Русской Правды» / М.Н. Тихомиров. – М. – 1953. – 192 с.
4. Правда Русская. – Т. 2. – Комментарии / сост. : Б.В. Александров, В.Г. Гейман, Г.Е. Кочин и др.; под. ред. Б.Д. Грекова. – М.-Л. : изд-во Академии наук СССР, 1947. – 549 с.
5. Хрестоматия по истории отечественного государства и права. – Часть 1. [Текст] : учебное пособие / сост. И.Ю. Маньковский. – Барнаул : изд-во Алт. ун-та, 2014. – 246 с.
6. Булгаков М.Б. Российское природоохранное законодательство XI – нач. XX в. в. / М.Б. Булгаков, А.А. Ялбулганов. – М. : ЛЕГАТ, 1997. – 83 с.
7. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период. [Текст] : учебное пособие / под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова, 1990. – 321 с.
8. Дулов А.В. Географическая среда и история России. Конец XV – середина XIX века. – М. – 1983. – 452 с.
9. Рыболовство и законодательство / В.И. Вешняков – С.-Пб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1894. – 1 061 с.